

Сурілова О. О.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Мануїлова К. В.,

*андидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ВІДПОВІДНІСТЬ ПРИНЦИПАМ І СТАНДАРТАМ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Міжнародне міграційне право є однією з ключових галузей міжнародного права у XXI столітті, що потребує ефективного міжнародно-правового регулювання. У зв'язку зі зростанням кількості біженців, в тому числі екологічних, а також трудових мігрантів та шукачів притулку, міжнародна спільнота розробляє механізми, що дозволяють забезпечити баланс між суверенним правом держав на регулювання міграційних процесів та необхідністю дотримання міжнародних стандартів прав людини.

У статті аналізуються міжнародно-правові норми, що регулюють міграційні процеси, їхня відповідність основним принципам прав людини, а також основні виклики, що виникають у цій сфері. Особлива увага приділяється міжнародним договорам і угодам, таким як Конвенція про статус біженців 1951 року та Протокол 1967 року, Глобальний пакт про безпечну, впорядковану та законну міграцію 2018 року, Конвенції з прав людини та основоположних свобод 1950 року та протоколам до неї, а також іншим нормативно-правовим актам та практиці ЄСПЛ, що встановлюють правові стандарти у сфері міграційного права.

У дослідженні розглядаються основні принципи прав людини, що стосуються міграційного права, зокрема принцип невислання, заборона дискримінації, право на притулок і право на свободу пересування. Проаналізовано, як держави імплементують ці принципи у національне законодавство та наскільки ефективними є міжнародні механізми контролю за їхнім дотриманням.

Також досліджено роль міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація з міграції, Управління Верховного комісара з прав біженців тощо у створенні міжнародно-правових механізмів для регулювання міграції та забезпечення прав мігрантів. Визначено основні проблеми, що виникають у процесі їхнього виконання, зокрема недостатню правову захищеність осіб без громадянства, правові колізії між національним суверенітетом і міжнародними зобов'язаннями, а також ризики порушення прав людини в умовах жорстких міграційних політик держав.

На основі проведеного аналізу у статті запропоновано шляхи вдосконалення міжнародно-правових механізмів регулювання міграції, зокрема шляхом посилення міжнародного контролю, удосконалення механізмів захисту прав мігрантів і запровадження більш ефективних правових інструментів для вирішення міграційних криз.

Ключові слова: міжнародне міграційне право, права людини, міжнародно-правове регулювання міграції, статус біженців, принцип невислання (non-refoulement), національний суверенітет, міжнародні зобов'язання держав, нелегальна міграція, правовий статус мігрантів, міжнародне право, біженці, шукачі притулку, екологічні біженці.

Постановка проблеми. Міжнародне міграційне право є ключовим інструментом регулювання вимушеного переміщення осіб та захисту їхніх прав за допомогою міжнародно-правових механізмів. Водночас останнім часом спостерігається виникнення значної кількості викликів, що обумовлені необхідністю балансування між суверенітетом держав та їхніми міжнародно-правовими зобов'язаннями щодо дотримання прав вимушених мігрантів, зокрема біженців та шукачів притулку, а також екологічних біженців.

Держави, керуючись принципом суверенної рівності, мають виключну компетенцію у формуванні міграційної політики, включно з питаннями прийому, статусу та видворення іноземців. Проте міжнародно-правові акти, зокрема Конвенція 1951 року про статус біженців, а також Глобальний пакт про безпечну, впорядковану та законну міграцію 2018 року та Конвенція з прав людини та основоположних свобод 1950 року, встановлюють обов'язки держав щодо гарантування основоположних прав мігрантів та недопущення їхньої дискримінації.

Особливу увагу викликає проблема імплементативної міжнародних стандартів у сфері міграційного регулювання. Попри наявність загально визнаних принципів, зокрема принципу невислання, практика їхнього застосування залишається неоднорідною. Деякі держави, посилаючись на інтереси національної безпеки та боротьбу з нелегальною міграцією, запроваджують міграційні заходи, які потенційно суперечать міжнародним зобов'язанням, що призводить до правових колізій. Декілька сучасних кейсів, описаних у статті, ілюструють цю проблему, висвітлюючи розрив між міжнародними стандартами та реальними діями урядів.

Також відсутність універсального механізму примусового виконання міжнародних норм у сфері міграції ускладнює їхню реалізацію на національному рівні. Багато держав ухиляються від ратифікації міжнародних договорів або обмежуються декларативним визнанням їхніх положень, що ускладнює їхню

ефективну імплементацію. У цьому контексті особливу роль відіграють міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН), Міжнародна організація з міграції (далі – МОМ), Рада Європи (далі – РЄ), які виступають інституційними гарантими дотримання державами міжнародних стандартів у сфері міграції.

Стан дослідження. У контексті дослідження вимушеної міграції та її зв'язку з правами людини варто зазначити науковців, які вже аналізували цю проблему. Зокрема, Н. П. Павлів-Самойл у своїй статті «Вимушена міграція як наслідок порушених прав» розглядає порушення основоположних прав людини, що стають причиною вимушеного переміщення. О. І. Кисельова у статті «Війна в Україні та вимушена міграція як чинники впливу на міграційну політику ЄС» аналізує, яким чином воєнні дії в Україні впливають на міграційні процеси та відповідну політику країн Європейського Союзу. О. І. Котляр у роботі «Інститут захисту прав біженців у системі міжнародно-правового захисту прав людини» досліджує механізми міжнародного захисту прав біженців у межах міжнародного права. В. П. Босий у статті «Поняття та види прав біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» здійснює класифікацію прав біженців, розглядаючи особливості юридичного статусу осіб, які потребують міжнародного захисту. Ці дослідження становлять важливу основу для подальшого аналізу проблеми вимушеної міграції та міжнародно-правового регулювання захисту прав переміщених осіб.

Метою дослідження є комплексний аналіз міжнародно-правового регулювання міграційних процесів крізь призму дотримання принципів і стандартів прав людини. Зокрема, дослідження спрямоване на виявлення та аналіз основних міжнародно-правових актів, що регулюють міграцію, оцінку їх відповідності загально визначеним нормам захисту прав людини, а також визначення прогалин і викликів у сучасній міжнародній міграційній політиці.

Окрему увагу приділено аналізу принципу недискримінації, права на свободу пересування, соціального та економічного забезпечення мігрантів, а також механізмів притягнення до відповідальності за порушення їхніх прав. Крім того, дослідження спрямоване на розгляд сучасних викликів, що постають перед міжнародною спільнотою у сфері регулювання міграції, зокрема зростання масштабів вимушеної міграції, політизації міграційних процесів та ризиків порушення прав людини у зв'язку з посиленням міграційного контролю.

Виклад основного матеріалу. Міграційні процеси є важливим соціально-економічним явищем, що супроводжує розвиток людства протягом усього його існування. У XXI столітті міграція набуває все більшого значення через глобалізаційні процеси, збройні конфлікти, екологічні катастрофи та соціально-економічні кризи. Зростаючі міграційні потоки вимагають належного міжнародно-правового регулювання, яке має забезпечувати баланс між державним суверенітетом у питанні контролю за кордонами та дотриманням прав людини.

Міжнародне право закріплює основні принципи захисту прав мігрантів, біженців та шукачів притулку, що передбачені в міжнародних договорах, регіональних угодах і рекомендаціях міжнародних організацій. До ключових міжнародних актів у сфері регулювання міграції належать Конвенція про статус біженців 1951 року, Протокол 1967 року, Глобальний пакт про

міграцію 2018 року, а також інші документи, прийняті ООН, МОМ, УВКБ ООН, РЄ та іншими організаціями.

У сфері міжнародного міграційного права ключову роль відіграють принципи, що забезпечують дотримання прав людини для всіх категорій мігрантів. До основних принципів належать:

1. Принцип невислання – забороняє вислання або примусове повернення осіб до країн, де їм загрожує переслідування, тортури або інші серйозні порушення прав людини. Цей принцип є фундаментальним у Конвенції про статус біженців 1951 року [5].

2. Принцип недискримінації, закріплений у ст. 3 Конвенції про статус біженців 1951 року [5], ст. 2 і 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [6], які гарантують рівність перед законом і забороняють дискримінацію – вимагає рівного ставлення до всіх мігрантів незалежно від їхньої національності, етнічного походження, релігійних поглядів чи соціального статусу.

3. Право на притулок – закріплене у ст. 14 Загальної декларації прав людини передбачає можливість отримання захисту в іншій країні у разі переслідувань [3].

4. Право на свободу пересування – гарантується низкою міжнародних актів, включаючи Конвенцію з прав людини і основоположних свобод 1951 року та Хартію Європейського Союзу про основоположні права [8].

Одним із основних нормативних актів у сфері міграції є Конвенція про статус біженців 1951 року, що визначає правовий статус біженців та їхні основні права, а також зобов'язання держав щодо їхнього захисту.

Крім цього, існує Глобальний пакт про безпечну, впорядковану та законну міграцію 2018 року та містить 23 цілі, що спрямовані на забезпечення захисту мігрантів, регулювання міжнародної міграції та зміцнення міжнародної співпраці у цій сфері, серед яких ціль зменшувати негативні фактори, що змушують людей покидати свої країни походження, забезпечити доступність і розширити можливості законних шляхів міграції, забезпечувати захист мігрантів у вразливих ситуаціях тощо [1]. Попри те, що цей документ не є юридично обов'язковим, він надає рекомендації щодо формування державної політики з питань міграції.

акож важливу роль у регулюванні міграційних процесів відіграє діяльність міжнародних організацій, зокрема Програма повернення та реінтеграції мігрантів та Глобальний центр аналізу даних про міграцію (GMDAC) від МОМ, Програми переселення біженців та допомога внутрішньо переміщеним особам від УВКБ ООН тощо.

Попри існування міжнародних механізмів захисту прав мігрантів, на практиці держави часто зіштовхуються з труднощами у їхньому виконанні. Серед основних викликів можна виокремити: конфлікт між національним суверенітетом та міжнародними зобов'язаннями – деякі держави розглядають міжнародні норми як обмеження свого суверенного права регулювати міграцію; недостатній рівень правового захисту осіб – такі особи часто позбавлені доступу до соціальних гарантій та правового захисту; жорсткі міграційні політики та порушення прав людини – деякі країни вводять обмеження на в'їзд і перебування мігрантів, що може суперечити міжнародним нормам; зростання кількості екологічних мігрантів – міжнародне право досі не має чіткої правової категорії для осіб, які змушені покинути свої домівки через кліматичні зміни тощо.

Одним із показових випадків порушення принципу невислання стала політика Туреччини щодо сирійських біженців. Упродовж тривалого часу країна підтримувала відкриту політику щодо біженців, проте, починаючи з 2019 року, турецький уряд суттєво змінив свій підхід, посиляючись на безпекові виклики та зростаюче суспільне невдоволення міграційною кризою. У результаті було задокументовано численні випадки примусового повернення сирійських біженців до зони бойових дій. Так, як зазначається у статті видання *Le Monde*, існує випадок 34-річного Махмуда з сирійського міста Хомс, який багато років жив у Туреччині як біженець, перш ніж його вислали з країни на підставі недійсного дозволу на проживання без пояснення причин. Він стверджує, що після прибуття до центру утримання під вартою його змусили підписати так званий документ про «добровільне повернення» [2].

Ще один резонансний випадок, що ілюструє кризу імплементації стандартів захисту біженців, стосується Іспанії та її політики щодо шукачів притулку, які намагалися потрапити до Європейського Союзу через анклав Мелілья. Випадок набув розголосу через справу «N.D. та N.T. проти Іспанії», яку розглядав Європейський суд з прав людини. Двоє мігрантів з Малі та Кот-д'Івуару нелегально перетнули прикордонний паркан між Марокко та Іспанією у 2014 році, після чого їх негайно затримали та без жодних юридичних процедур повернули на територію Марокко. Головною проблемою у цій ситуації стало колективне вислання осіб без належного розгляду їхніх індивідуальних обставин та можливих ризиків, яким вони могли зазнати після повернення. Це суперечить нормам міжнародного права, зокрема статті 4 Протоколу №4 ЄКПЛ, яка прямо забороняє колективне вислання іноземців [7].

ЄСПЛ визнав Іспанію винною у порушенні цієї норми, аргументуючи, що будь-які міграційні заходи повинні містити індивідуальний розгляд справи та надавати особам можливість подати запит на притулок. Однак у 2020 році Велика палата ЄСПЛ несподівано скасувала це рішення, заявивши, що мігранти самі винні у своїй депортації, оскільки не скористалися «легальними шляхами» для подачі заяви про притулок. Таким чином, випадок Іспанії став одним із найбільш суперечливих у сучасній судовій практиці, що засвідчує ризики розмивання міжнародних стандартів у сфері захисту біженців [7].

огляду на вищезазначені виклики, міжнародне співтовариство має працювати над удосконаленням правових механізмів у сфері міграції. Для цього необхідно: посилити міжнародний контроль за дотриманням прав мігрантів та біженців, створюючи незалежні моніторингові органи, удосконалити механізми надання притулку та правового статусу для вимушених переселенців, розширити міжнародне співробітництво для забезпечення ефективної реалізації принципів міжнародного міграційного права, запровадити ефективні правові механізми для притягнення до відповідальності за порушення прав мігрантів, включаючи санкції для держав, що не дотримуються міжнародних стандартів.

Висновки. Міжнародно-правове регулювання міграційних процесів є важливим напрямом, що має забезпечити баланс між державним суверенітетом у питаннях контролю за міграцією та необхідністю дотримання міжнародних стандартів прав людини. Проведений аналіз в рамках дослідження засвідчив, що сучасна міжнародна система регулювання міграції має розвинути нормативно-правову базу, яка включає Конвенцію

про статус біженців 1951 року, Глобальний пакт про міграцію 2018 року, а також низку інших угод та рекомендацій міжнародних організацій.

Ключові принципи міжнародного міграційного права, зокрема принцип невислання, принцип недискримінації, право на притулок, право на свободу пересування, формують основу для захисту прав мігрантів, біженців та шукачів притулку, однак ефективність їхнього застосування суттєво залежить від готовності держав імплементувати відповідні міжнародні зобов'язання у національні правові системи та дотримуватися взятих на себе обов'язків.

Серед основних викликів міжнародно-правового регулювання міграційних процесів можна виокремити конфлікт між національним суверенітетом та міжнародними зобов'язаннями, недостатній рівень правового захисту осіб без громадянства, зростання жорсткості міграційної політики в окремих країнах, а також відсутність правової визначеності щодо екологічних мігрантів. Ці проблеми ускладнюють ефективне виконання міжнародних правових норм, що призводить до випадків порушення прав мігрантів та біженців.

Зважаючи на сучасні виклики, необхідним є удосконалення міжнародно-правових механізмів регулювання міграції. Для цього пропонується:

Посилення міжнародного контролю за дотриманням прав мігрантів шляхом створення ефективних механізмів моніторингу та запровадження санкцій щодо країн, що порушують міжнародні норми.

Розширення правового захисту осіб вимушених переселенців, зокрема біженців та шукачів притулку, що потребує внесення відповідних змін до міжнародних договорів.

Удосконалення процедур надання притулку та забезпечення правового статусу мігрантів через створення більш ефективних механізмів взаємодії між державами та міжнародними організаціями.

Поглиблення міжнародного співробітництва у сфері міграційної політики, зокрема шляхом розширення регіональних ініціатив та узгодження політик між державами.

Розвиток механізмів інтеграції мігрантів у приймаючі суспільства, що передбачає забезпечення доступу до правосуддя, освіти, працевлаштування та соціального захисту.

Отже, міжнародне міграційне право потребує подальшої адаптації до сучасних викликів та розширення механізмів його реалізації. Удосконалення міжнародно-правового регулювання міграційних процесів є необхідним для забезпечення прав людини та створення ефективної глобальної міграційної політики, що відповідатиме інтересам як приймаючих держав, так і самих мігрантів.

Література:

1. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018. *United Nations* 2018. 19 грудня. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/73/195> (дата звернення 28.10.2024).
2. Turquie, la machine à expulsion financée par l'UE. *Le Monde*. 2024. 11 жовтня. URL: <https://surl.li/aztmst> (дата звернення 28.10.2024).
3. Загальна декларація прав людини. Неофіційний переклад. *Верховна Рада України*. 1948. 10 грудня. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 28.10.2024).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Верховна*

- Рада України*. 1950. 04 листопада. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 28.10.2024).
5. Конвенція про статус біженців. Офіційний переклад. *Верховна Рада України*. 1951. 28 липня. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення 28.10.2024).
  6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. *Верховна Рада України*. 1966. 16 грудня. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 28.10.2024).
  7. Справа «N.D. та N.T. проти Іспанії». Документ у перекладі президента Спілки адвокатів України Олександра Дроздова та директора АБ «Дроздова та партнери» Олени Дроздової. *Практика ЄСПЛ. Український аспект*. 2020. 17 лютого. URL: <https://surl.lu/scrpel> (дата звернення 28.10.2024).
  8. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. Неофіційний переклад українською. *Центр громадянських свобод*. URL: <https://surl.li/rbuplb> (дата звернення 28.10.2024).

Surilova O., Manuilova K. International legal regulation of migration processes: compliance with human rights principles and standards

Summary. International migration law is one of the key branches of international law in the 21st century that requires effective international legal regulation. Due to the increasing number of refugees, including environmental refugees, as well as labor migrants and asylum seekers, the international community is developing mechanisms to balance the sovereign right of states to regulate migration processes with the need to comply with international human rights standards.

This article analyzes international legal norms governing migration processes, their compliance with fundamental human rights principles, and the key challenges arising in this field. Particular attention is given to international treaties

and agreements, such as the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol, the 2018 Global Compact for Safe, Orderly, and Regular Migration, and other legal instruments establishing legal standards in migration law.

The research examines the fundamental human rights principles relevant to migration law, including the principle of non-refoulement, the prohibition of discrimination, the right to asylum, and the right to freedom of movement. It also explores how states implement these principles in their national legislation and assesses the effectiveness of international mechanisms monitoring compliance with these standards.

Furthermore, the role of international organizations such as the United Nations, the International Organization for Migration, and the Council of Europe in establishing international legal frameworks for migration regulation and migrant rights protection is analyzed. The study identifies key issues in the implementation of these frameworks, including the insufficient legal protection of stateless persons, legal conflicts between national sovereignty and international obligations, and the risks of human rights violations under strict migration policies.

Based on the conducted analysis, the article proposes ways to improve international legal mechanisms for migration regulation, particularly through enhanced international oversight, the improvement of migrant protection mechanisms, and the introduction of more effective legal instruments to address migration crises.

Key words: international migration law, human rights, international legal regulation of migration, refugee status, non-refoulement principle, national sovereignty, international obligations of states, irregular migration, legal status of migrants, international law, refugees, asylum seekers, environmental refugees.